
Het bewogen begin

In de serie 'Het bewogen begin' staan pioniers in de Christengemeenschap centraal: wat heeft hen bewogen en welke van hun impulsen zouden in onze tijd verder ontwikkeld kunnen worden?

Een ijzeren wil voor religieuze vernieuwing en een groot hart voor de mens: Emil Bock

door Feike Weeda (gemeente Arnhem en student priesterseminarie Hamburg)

Emil Bock is één van de stichters en representanten van de Christengemeenschap en dat veronderstelt een diepe verbondenheid. Die verbondenheid gaat dwars door zijn leven heen en wordt telkens weer zichtbaar. De zondagsmens Emil Bock leefde van 1895 tot 1959. Zijn geboortedag valt op zondag 19 mei, de tijd van het jaar waarin vaak Hemelvaart en Pinksteren vallen. Het Hemelvaarts- en Pinkstermotief speelt dan ook een rol in zijn leven. Dromerigheid en helder levendig denken, maar ook de bloeiende voorjaarsstemming in het landschap, het zijn thema's die bij een verliefde en verlegen jongen horen. Een jongen die zich schoolt in het in het openbaar spreken en op zoek gaat naar vernieuwing van het christendom en het doordenken van haar inhouden. Maar ook de vlamme pijn en een moeilijk verbonden zijn met het eigen lichaam horen bij dit motief.

Grete

Emil Bock groeit op als zoon van een knecht in de tapijtenhandel. Het ouderlijk huis, een achterhuis in de

Rijnlandse stad Barmen (D), ligt vol met tapijten die naar klanten gebracht moeten worden en Emil sjuwt mee: een enorm sterk gestel ontwikkelt hij. Zijn vader sterft als hij zestien jaar oud is na een lang ziekbed. Zijn kindertijd brengt hij door in de fantasiewereld van verre zeereizen en later in

Emil Bock

lange wandelingen in de omgeving. Het ouderlijk huis biedt een arme maar veilige omgeving. De schooltijd, godsdienstles en later de theologische studentenvereniging zorgen voor voorbeeldfiguren, ontmoetingen en idealen die lang hun naklank hebben in zijn ziel. Zijn verlegenheid hindert hem en daarom grijpt hij elke mogelijkheid aan om zich te bekwamen in het spreken in het openbaar. Dit resulteert later in referaten, voordrachten en zelfs voordrachtsreizen. Vanaf ongeveer zijn tiende jaar speelt het meisje Grete, dochter van een leraar, een grote rol. Hij volgt haar op haar weg naar school, al moet hij daarvoor een flink eind omlopen. Later kent hij de plekken waar hij haar van verre kan zien en weet hij waar en wanneer ze gaat wandelen. Nooit spreekt hij haar aan: het klasseverschil maakt, dat hij niet eens aan een gesprek durft te denken.

Grete Bock-Seumer

Maar haar bestaan werkt door als een leidend motief in zijn jeugdtijd, zo zegt hij zelf. Een boot met haar naam, de velden met margrietten, een margrietje op zijn jas gespeld: geheimzinnige tekens van haar bestaan, dat hem altijd begeleidt. Als hij in het vroege voorjaar van het rampjaar 1914 naar Bonn vertrekt om daar talen te gaan studeren, waagt hij het om haar te benaderen. In Bonn blijkt haar zus te wonen: ze zullen elkaar weerzien. Maar de politieke spanning stijgt, de wereldoorlog wordt door de massa in extase verwelkomd als vervulling van trouw aan de keizer en plicht aan het vaderland, maar door Bock zwijgend en somber tegemoet gezien op de steigers aan de oever van de Rijn. Toch kan hij voor zijn gevoel niet anders dan de oorlog ingaan. In de laatste dagen voor zijn vertrek kan hij Grete nog zien en spreken. Het

elkaar ontmoeten gaat met horten en stoten, want de verbondenheid is nog te innerlijk en te hemels om al een plek op aarde te kunnen vinden. Toch is Bock met hoop vervuld.

Op 12 oktober maakt Bock deel uit van de infanterie die Vlaanderen intrekt. Drie weken later raakt hij op 31 oktober gewond als hij bij een aanval vanuit de loopgraven in een brede sloot blijft hangen: een buikwond met verlamd been. Het is te gevaarlijk voor anderen om hem te halen. In het water vreest hij te sterven, maar hij besluit voor het leven: een strijd tegen de dood, die dertig uur duurt voor hij gevonden wordt. Hij wordt naar Bonn gebracht, naar het Lazaret, waar genezing langzaam volgt en Bock zich inspant om te revalideren en niet verlamd

te blijven. Maar zijn vroegere vitaliteit is aangetast, hij zit minder goed in zijn lichaam. Zijn jonge ik moet hard werken om het lichaam erbij te houden. De oorlogstijd wordt gevuld met tolkopdrachten en studie van Germaanse talen (ook Nederlands!) en later theologie. Hij krijgt de kans om mensen uit alle lagen van de maatschappij te leren kennen in tijden van economische malaise, die door hyperinflatie, voedsel op de bon en enorme schuldbetalingen gekarakteriseerd wordt. Het nationalisme komt op. En er zijn vele jonge zielen die vanaf de andere kant van het leven, vanuit de hemel, toekijken op de wereldgebeurtenissen: iedereen heeft familie en vrienden verloren. Hoeveel van hen zijn daar niet plotseling en radeloos terecht gekomen? Hoeveel van hen wilden aan de toekomst werken en konden nu nieuwe ontmoetingen op aarde tot stand brengen, die van wezenlijk belang zijn voor de toekomst van de wereld?

Twee sacramenten

Twee belangrijke ontmoetingen werken vanaf zijn 21^e jaar bepalend door, die allebei in het najaar 1922 uitmonden in een sacrament. In augustus 1916 doet Friederich Rittelmeyer zijn intrede in Berlijn. Hij is dan al een geroemd en omstreden predikant, wiens preken in heel Duitsland gelezen worden in de huiskamer of vanaf de kansel. Bock is erbij en benadert hem; een vriendschap tussen leerling en meester ontstaat. Samen zoeken ze naar vernieuwing van het christelijk geloof en zijn plek in de lutherse kerk. Bock ziet hier ook een opdracht voor zichzelf.

Hij kent Rudolf Steiner wel en heeft ook gesprekken met hem, maar niet hierover. Tegen Rittelmeyer had Steiner eens gezegd, dat er voor hemzelf in het religieuze geen opgave lag, wat niet betekent dat hij daarin geen initiatieven wil ondersteunen. Als dan plotseling in april 1921 de medestudent Gertrud Spörri aan Emil Bock vertelt, dat studenten vragen aan Steiner hebben

gesteld, wordt Bock innerlijk wakker. Al zijn leiderschap, al zijn organiserende vermogens, al zijn oog voor het moment, al zijn gevoel voor wat een vernieuwing van het christelijk geloof nodig heeft, haalt hij uit de kast om hier werk van te maken. Hij maakt dat er een groep ontstaat, hij weet de boel bij elkaar te houden, telkens weer, ook in latere jaren.

Een tweetal cursussen en vele voorbesprekingen volgen, hij geeft inleidingen in een nieuwe theologie, er wordt in Stuttgart een huis gebouwd. Tussen de bedrijven door studeert hij af. Hij is de spreekbuis van de jonge aanstaande priesters en is hun leider, als vanzelf. "Zijn wil voelt aan als ijzer", zegt Rudolf Steiner. Uiteindelijk wordt in september 1922 de Christengemeenschap gesticht met de wijding van de 45 stichters. Rittelmeyer wordt als bekende predikant het gezicht van de nieuwe beweging, Bock is de tweede man. Met zijn wijding begint voor Bock zijn priesterlijk werken, anders dan voor Rittelmeyer die al predikant was. Als Rittelmeyer sterft op 23 maart 1938, volgt daarna de inzet van Bock als aartsbewindsdrager: tot aan zijn dood draagt hij die lange kraag van geestelijke verantwoordelijkheid, die tot aan de mouwen van de alba reikt.

De andere ontmoeting is opnieuw die met Grete. Het Hemelvaartsmotief duikt in 1917 weer op als er gezamenlijk gewandeld wordt en er een voorgevoel voor een samenzijn wordt waargenomen. Het is een moment van vervulling. De natuur jubelt mee en er is een grote overeenkomst in wat hen innerlijk bezighoudt. Eerst wordt nog gewacht tot zijn verhouding met een ander meisje – die voortkwam uit schuldgevoel – door haar wordt verbroken, omdat er alleen dan voor haar vrede kan zijn. Later verhuist Grete ook naar Berlijn, zodat ze dichterbij elkaar wonen. Op 13 november 1922, twee maanden na de stichting, trouwt Rittelmeyer Emil en Grete tussen twee treinen en twee voordrachten door. Het is waarschijn-

lijk de eerste vernieuwde huwelijkswijding sinds de stichting. Grete zorgt thuis in Stuttgart voor de kinderen en maakt het mogelijk dat Emil zijn werk kan doen als geestelijke. Hij kent zijn kinderen nauwelijks en weet ze niet te bereiken. Bij de bevalling van het vierde kind sterft Grete, het is 12 augustus 1939, drie dagen voor Maria Hemelvaart en drie weken voor de invasie in Polen. Het is het verlies van de liefde van zijn leven, maar daarna leert hij zijn vier kinderen kennen en zij hem. En dat is hard nodig, want een moeilijke tijd zal nog volgen.

De tijd van 1922 tot 1937 is een bloeitijd, de zonnentijd van zijn leven: een periode van enorme inhoudelijke en leidende werkzaamheid in de wereld, terwijl de zware last van het leiderschap nog niet teveel op zijn schouders drukt. Hij heeft tot 1933 de leiding van het priesterseminarie in Stuttgart, hij geeft voordrachten, reist rond om gemeenten te bezoeken (waaronder ook Nederland) en collega's te spreken. Hij maakt twee reizen naar het Heilige Land, schrijft een systematische reeks boeken over de heilsgeschiedenis, vertaalt het Nieuwe Testament opnieuw uit het Grieks. Hij rust niet voor de gedachten geordend en de verwoording helder is. Nog steeds zijn zijn werken een enorme stimulans voor het doordenken van het christelijk geloof. De Christengemeenschap werkt cul-

Emil Bock met Johannes Lenz, 1956

tuurvernieuwend en wordt deel van de wereld.

Van zondag tot zondag

Een verbod op de Christengemeenschap dreigt al in 1937 en 1939, maar op 9 juni 1941 doet de Gestapo een georganiseerde inval in veel huizen en kerken: de beweging wordt verboden. Volgens een betrokken Gestapo-chef zouden andere kerken vanzelf hun ondergang tegemoet gaan, maar kon de Christengemeenschap in de nabije toekomst grote betekenis krijgen en het christendom een nieuwe impuls geven. Dat

moest vermeden worden. Het is de eerste maanknoop van de stichting van de Christengemeenschap, een doodsmoment. Bock wordt als enige voor langere tijd gevangen genomen en pas op 4 februari 1942 vrijgelaten.

Opnieuw heeft een oorlog hem getekend en zijn gezondheid is geschaad. "Ik heb vaak het gevoel dat ik er met mijn ziel niet helemaal bij ben. (...) Kun je je voorstellen om in alle werkzaamheid te leven en toch in een hoekje van je wezen al gestorven te zijn?" De resterende oorlogstijd krijgt hij studie- en schrijfp opdrachten en kan hij rondreizen om de vrienden in allerlei steden te bezoeken.

Met Pinksteren, op 20 mei 1945, een dag na zijn verjaardag, begint de wederopbouw van de Christengemeenschap. Bock schrijft dat het verbod er kwam omdat de beweging "met die andere beweging verbonden is, die tegen het materialisme strijdt en nieuwe geestelijke kennis op weg helpt". Hij wist bij de stichting al, dat een catastrofe dreigde. En was Steiners laatste geschenk aan de priesterkring niet de cursus over de Apokalyps, dat boek dat beschrijft wat er gebeurt als de poorten van de hemel en de hel opengaan? "En nu wij weer aan het werk gaan, zo weten wij, dat wat wij doen, ertoe dient om de mensen in de strijd van de toekomst te versterken".

In de tijd van de wederopbouw schrijft Bock zijn laatste boeken en reist als aartsbewindsdrager rond. De voordrachtskunstenaar spreekt nu uit een rustige stroom, zonder haperen, met innerlijke zekerheid. Niet alleen zijn sterke wil, maar ook overzicht, overwicht en een grote liefdevolle hartelijkheid kan hij hierbij inzetten. De verwondin-

gen van de eerste wereldoorlog maken dat hij zwaarder wordt en schoenen gaan knellen, zijn gezondheid gaat achteruit.

Bij zijn zestigste verjaardag wordt hij door velen gefeliciteerd: hij kende heel veel mensen met wie hij correspondeerde. Hij spreekt bij zijn speech dan een belangrijk en eerder genoemd motief uit: "Dat het hierbij eigenlijk niet om een persoonlijke zaak gaat. (...) Met alle felicitaties wordt een grote liefde, dankbaarheid en trouw aan de Christengemeenschap en een innerlijke hartewarmte uitgesproken".

Op een bijzonder moment in het leven van de Christengemeenschap gaat haar tweede leider over de drempel van de dood. De tweede maanknoop, 37 jaar na haar stichting, brengt een afscheid: Emil Bock sterft op de tweede adventszondag 1959, 6 december. De cirkel van zondag tot zondag is compleet.

Emil Bock leeft onder andere nog steeds voort in zijn boeken, in zijn systematische verwerking van het Oude en Nieuwe Testament. Dagelijks lezen mensen over de hele wereld in zijn boeken, die doen nog steeds hun werk. Het zijn gedegen boeken met oog voor nuance en geesteswetenschappelijke diepgang. Het is mooi als je een notie hebt van de mens en zijn levensverhaal als je zijn boeken leest. Zijn naam klinkt dan anders omdat het je meer zegt: Emil Bock.

Literatuur

- *Gundhild Kaçer-Bock: "Emil Bock: Leben und Werk". Urachhaus Stuttgart 1993.*
- *Rudolf Gädeke: "Die Gründer der Christengemeinschaft: ein Schicksalnetz". Verlag am Goetheanum Dornach 1992.*